

УДК 477-2:21:27:271

Володимир Таран
Василь Попович

*Православна церква та державна
ідеологія в сучасних українських
реаліях*

Анотація. У статті розглядаються взаємовідносини між державою та церквою, принципи формування і реалізації основ внутрішньої і зовнішньої політики держави. Досліджується вплив Московського патріархату на політичні, соціальні та релігійні процеси в Україні зокрема, після підписання Томосу про автокефалію Православної церкви України. Обґрунтовано, що у ідеологічній системі сучасної РФ російське православ'я реалізує фундаментальні ідеї нової доктрини: ідея Третього Риму; ідея «Святої Русі»; ідея спадкоємності та правонаступництва Київської Русі. З 2019 року наступив новий етап у розвитку українського православ'я, створений додатковий потужний засіб укріплення державницьких позицій, зокрема і державної ідеології України. Зазначено, що Томос про автокефалію Православної церкви України відкрив нові можливості для осучаснення православ'я в Україні через внесення коректив у релігійну картину світу, переосмислення проблеми співвідношення віри і знання, науки і релігії, у тому числі через включення наукового потенціалу і термінології до богословської аргументації; формування іншого підходу щодо проблеми ціннісних орієнтацій особи з урахуванням сучасних тенденцій.

Ключові слова: держава, релігія, ідеологія, Томос, Православна Церква України, гібридна війна.

Volodymyr Taran
Vasyl Popovych

*Orthodox religion and state ideology
in modern Ukrainian realities*

Abstract. The article examines the relationship between the state and religion, the formation and implementation principles of the state's domestic and foreign policy foundations. The Moscow Patriarchate influence on political, social and religious processes in Ukraine, in particular, after the signing of the Tomos, is investigated. It is substantiated that in the ideological system of the modern Russian Federation, Russian Orthodoxy fulfills the fundamental ideas of the new doctrine: the idea of the Third Rome; the idea of «Holy Russia»; the idea of continuity and succession of Kievan Rus. Since 2019, a new stage in the development of Ukrainian Orthodoxy has come, an additional powerful tool has been created to strengthen the state positions of the state ideology of Ukraine. It is noted that the Tomos opened new opportunities for modernizing Orthodoxy in Ukraine by making adjustments to the religious picture of the world, rethinking the problem of the relationship between faith and knowledge, science and religion, including through the inclusion of scientific potential and terminology in theological argumentation; the formation of a different approach to the problem of personal value orientations, taking into account current trends.

Key words: state, religion, ideology, Tomos, Orthodox Church of Ukraine, hybrid war.

Постановка проблеми. Для кожної держави як суб'єкта політичних відносин проблема її успішності залежить від багатьох факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Серед суб'єктивних чинників важливе місце посідає чітко сформульована

державна ідеологія (одним із перших державну ідеологію в умовах розбудови української держави розглядає В.Таран, 2000) як сукупність провідних принципів побудови внутрішньої і зовнішньої політики держави, закріплених у базових законодавчих документах. Ефективність такої політики визначається її здатністю відповідати не тільки духовно-ментальним, культурно-історичним особливостям та соціально-економічним інтересам громадян, але й провідним тенденціям розвитку сучасного цивілізаційного світу. Для України проблема ідеологічного забезпечення її функціонування і стратегії розвитку набуває особливого значення з урахуванням фундаментальних системних трансформацій. Проте на офіційному рівні українська державна ідеологія як уособлення провідних принципів розбудови держави досі перебуває у стані невизначеності. Разом з тим, це не означає відсутності в країні ідеологічного процесу як такого. Він відображає досить пестрате ідеологічне поле, на смислове наповнення котрого впливають різноманітні чинники, у тому числі й Церква. Її зв'язок з цим полем носить двовекторний напрямок: з одного боку, Церква відображає стан і динаміку світоглядно-ціннісних, у тому числі й політичних тенденцій в сучасному українському суспільстві, а з іншого, – сама активно впливає на цей процес їх формування. При цьому в умовах реальної поліконфесійності в Україні слід враховувати особливості тієї чи іншої релігії, її можливості і масштаби впливу на ідеологічний процес у країні.

Оскільки в Україні найбільш потужною релігійною силою виступає православ'я, метою даної статті є аналіз особливостей взаємодії Православної Церкви і процесу формування державної ідеології в Україні.

Завданням цієї статті є: простежити основні ідеологічні суперечності та їх

динаміку всередині української православної церкви в контексті трансформаційних тенденцій щодо вибору ціннісно-духовних і цивілізаційних обривів українського суспільства та ідеологічних основ української державної політики.

Наукова новизна. З'ясовано, що релігійні організації мають вагомий вплив у формуванні державної ідеології, котра проявляється у духовній, політичній та соціальній життєдіяльності індивіда. Укріплення позицій державної ідеології чітко відобразилось у підписанні Томосу про автокефалію Православної церкви України, що вплинуло також на появу нового етапу українського православ'я – Єдиної Православної Церкви України. У статті доведено, що підписання Томосу про автокефалію Православної церкви України дало поштовх для удосконалення принципів політики у сфері відносин між державою і церквою, стало дієвим фактором у гібридній війні України з РФ, посилюючи позиції українського суспільства і української державної політики.

Аналіз досліджень і публікацій з тематики. Різні аспекти цієї проблеми знайшли відображення в роботах таких дослідників, як А.Арістова, В.Алексеев, М.Бабій, В.Бондаренко, Р.Брюбейкер, С.Бублик, М.Головатий, В.Єленський, М.Закович, С.Здіорук, В.Кимлічка, А.Киридон, О.Кисельов, В.Климов, А.Колодний, В.Коннор, І.Ломака, І.Онищук, О.Радченко, Є.Романенко, О.Саган, С.Сьомін, Л.Филипович, В.Шевченко, С.Шкіль, Г.Щокін, П.Яроцький та інші, що зовсім не означає остаточного розв'язання усіх її дискусійних моментів. Особливо з урахуванням змісту та динаміки тих змін, що

охоплюють світські і церковні відносини в сучасному українському суспільстві.

Основний виклад. Взаємозв'язок релігії та державної ідеології є цілком закономірним явищем. Він чітко корелює з трьома основними сферами життєдіяльності людини, у яких Церква тісно співпрацює з державою та громадянським суспільством: духовною, політичною та соціальною (економічною), що обов'язково набуває концептуалізації при теоретико-ідеологічній розробці принципів формування і реалізації основ внутрішньої і зовнішньої політики держави. До того ж треба говорити про цей зв'язок з урахуванням необхідності визначення державою її базових духовно-ціннісних та цивілізаційних обривів, які обов'язково зачіпають релігійну сферу суспільства.

Розуміння співвідношення Церкви і ідеології в цілому носить дискусійний характер. Яскравий представник Просвітництва де Трасі, який започаткував термін «ідеологія», замислював її як альтернативу релігії, як спосіб пізнання істини без «релігійної упередженості» [Bell 1962: 394-395].

Архімандрит Кирил Говорун, перефразуючи висловлювання К.Шміта стосовно зв'язку сучасних теорій держави із секуляризованими богословськими концепціями, прямо стверджує, що «Ідеологія – є секуляризована форма богослов'я» [Кирил Говорун 2015]. А призначення ідеології, так само, як і релігії, полягає у тому, щоб здійснювати вплив на свідомість і поведінку людей.

Протоієрей І.Мейендорф, зокрема, пише: «Союз Церкви з державою, що бере свій початок при імператорі Константині..., був у деякому відношенні двозначним... За волю й нові можливості Церква заплатила

дорогою ціною» [Мейендорф 1991: 283]. Протилежної точки зору дотримувався представник ліберальної інтелігенції початку ХХ ст. Д.Койген. Світська державність, вважав він, стає можливою тільки з перемогою християнського світового порядку, адже державна влада безумовно має потребу в релігійних організаціях, які забезпечують взаємоузгодженість людей не через зовнішній примус, а через етичний самопримус як прояв релігійного пориву. Не випадково, кожна державна влада, звільнившись від принципу божества, від теократії, не спроможна була довго стояти на власних ногах і завжди тяжіла до того центра життя, де існував релігійний початок [Койген 1916: 115].

Після набуття Україною у 1991 р. державного суверенітету, коли держава, навіть і з конституційно визначеним курсом розвитку, але в умовах відсутності міцної внутрішньої цементуючої духовної основи, постійно перебуває на певному «світоглядно-ціннісному і культурно-цивілізаційному роздоріжжі». Тому питання створення Єдиної Української Помісної Православної Церкви (УППЦ) та гармонізація відносин між державою і Церквою стають одними із ключових принципів державної політики й ідеології.

Однак її реалізація стикається з необхідністю розв'язання фундаментальної проблеми, за якою простежується жорстока боротьба між державницькими (проукраїнськими) і антидержавницькими (антиукраїнськими) силами як всередині України, так і за її межами, причому як на церковному, так і світському рівнях. Іноді на прийняття/неприйняття стратегічних рішень впливають і рівень політичної зрілості представників влади, які недооцінюють цей

аспект процесу державотворення як важливу складову боротьби за українську національно-культурну і політичну ідентичність та демонструють ідеологічну близькість. Так, на Помісному Соборі 1–3 листопада 1991 року одностайно було проголошено, що Україні потрібна автокефальна церква. Втім, це рішення не було підтримано на рівні державних інституцій, що засвідчило відсутність розуміння фундаментальних принципів державної ідеології у колишнього політичного керівництва країни. І ось під впливом Москви у 1992 р. був скликаний незаконний і неканонічний Харківський собор, рішення якого розділило Українську Церкву і стало початком нової епохи боротьби за її єднання [Чорна 2018] – боротьби, яка не втратила своєї гостроти навіть після майже 30 років формальної незалежності української держави.

Результатом такого розділу стало те, що в українському православ'ї сформувалися два крила. Одне було представлено Українською Православною Церквою Московського Патріархату (УПЦ МП), інше – Українською Православною Церквою Київського Патріархату (УПЦ КП) та Українською Автокефальною Православною Церквою (УАПЦ), пізніше Православною Церквою України (ПЦУ). Їх відмінність полягає в особливостях ставлення до широкого кола проблемних питань. Так, якщо незмінною метою УПЦ КП та УАПЦ була єдина Помісна Православна Церква в незалежній державі, то значна частина ієрархів і священників УПЦ МП схильні залишатися у канонічному союзі з Російською Православною Церквою (РПЦ) і підпорядковуватися Московській патріархії. Останнє ж впливає і на їх ставлення до української держави, її

історії, культури українського народу тощо. Православні церкви в Україні демонструють неоднакове ставлення до питання про національну орієнтованість церкви і релігії: якщо серед вірних ПЦУ прихильники національної орієнтованості церкви та релігії становлять більшість (58%), серед вірних УПЦ-КП – відносно більшість (49%), то серед вірних УПЦ (МП) і «просто православних» відносно більшість становлять противники такої точки зору (46% і 40%, відповідно) [Держава 2019]. Тобто, подібні відмінності стосуються не тільки суто церковно-релігійних проблем. У кінцевому рахунку вони визначають рівень участі церкви у націо- і державотворчому процесі, демонструючи різні підходи щодо розуміння власного місця і ролі в політичному житті української держави, вибору її культурно-цивілізаційних обривів, політичного вектору розвитку тощо, які, з одного боку, через вірян розповсюджуються в суспільному середовищі, а з іншого, – через прихильників у владних структурах переносяться на принципи державної ідеології. Так, із 6 останніх Президентів України можна назвати і яскравих прихильників УПЦ МП, і вірян УПЦ КП, і активного провідника ідеї створення ПЦУ. Це, у свою чергу, є не тільки показником відмінностей у поглядах представників їх партій у питаннях релігії, але й ставлення до ключових положень державної ідеології. Принаймні, в ній чітко простежуються конфронтаційні складові, які стосуються політичного устрою держави, політичного курсу, економічної моделі, національної ідентичності, державної мови, ціннісних пріоритетів, прав і свободи людини, взаємодії держави і громадянського суспільства тощо.

Але сутність таких відмінностей має свої підстави, які треба шукати не тільки в культурно-історичних передумовах формування названих Церков, але й у специфіці їх залучення до політичних процесів в Україні, які корелюють з геополітичними тенденціями більш широкого масштабу. Так, на думку Л. Филипович, фундаментальні принципи відносин між владою та релігією потрібно переосмислити та дати можливість розвиватись новій, сучасно орієнтованій моделі взаємоіснування суспільства та Церкви [Филипович 2016: 95].

Показово, що саме РПЦ слідом за російською державою виступає найактивнішим прихильником і популяризатором концепції «русского мира» – важливої складової державної ідеології РФ. А що собою являє ця ідеологія? Це ідеологія нової російської імперії. Її теоретико-філософською основою став симбіоз конструктивізму як сучасного різновиду суб'єктивного ідеалізму, концепції «німецького світу» М.Гайдеггера і модернізованої уваровської тріади «самодержав'я – православ'я – народність (армія)».

Міцна релігійно-православна складова цієї ідеології демонструє спадковий зв'язок з державно-партійною ідеологією радянської політичної системи, яка зберігає свою привабливість і демонструє надзвичайну ефективність в умовах авторитарно-тоталітарної форми політичного правління сучасної РФ. Нові політичні реалії також потребують реалізації теософії пророків, апостолів, богів, роль яких нині у повній мірі виконують Петро I, Микола II, Ленін, Сталін, Путін. Про це свідчить і змістовне наповнення концепції правди, яка, щоправда, на відміну від догматизованої теологічної, стає більш маніпулятивною, що обумовлюється конкретною ситуацією, необхідністю «підлаштування» існуючих

ідеологічних принципів під нові обставини і специфіку їх сприйняття тоталітарною свідомістю. Есхатологічне бачення історії – одна із ключових складових російської державної ідеології. Тут усі факти мають своє чітке «пояснення». Історіографія міцно тримається на системі міфів, які не тільки актуалізують міфічні моделі космогонії та есхатології, що прив'язують ідеологічну досконалість доміфічного минулого і майбутнього, але й «підтверджують» основні постулати державної ідеологічної доктрини, в якій особлива увага приділяється ідеї про Росію як один із провідних центрів світової цивілізації, як законного претендента на геополітичне лідерство і свою виключну історичну роль. Цікаво, що подібна есхатологічна лінія тут чітко корелює з історією, теж міфологізованою, російського православ'я, яке також претендує не тільки на роль лідера світового православ'я, але й на провідну релігійну організацію у світі в цілому. Якщо говорити про доктрину порятунку, то вона також тримається на вірі у щасливе майбутнє, яке пов'язується вже не з комунізмом, але з формуванням нової російської антизахідної реальності. За твердженням О.Дугіна – одного із теоретиків концепції російської неоімперії, руський народ є носієм особливої цивілізації, що має «риси самобутнього і повноцінного планетарно-історичного явища», забезпечуючи його право на «цивілізаційну експансію».

Експансіонізм руських не є історичною випадковістю. «Цей експансіонізм є невід'ємною складовою історичного буття руського народу», внутрішньою «потребою у створенні Імперії, кордони якої історично постійно розширювалися, охоплюючи все більший і більший конгломерат народів, культур, релігій, територій, регіонів». І в

цьому полягає месіанська роль руського народу як певний «загальний знаменник», який «дозволяє руським інтегрувати в свою Імперію будь-які культурні реальності». «Руський народ виходить у своєму бутті із ще більш глобальної, «сотеріологічної» перспективи, котра в тенденції має загальнопланетарне значення» [Дугін 2020: 107-109]. «Руським є діло до всього і до всіх, – наголошує О.Дугін, – і тому в кінцевому рахунку інтереси руського народу не обмежуються ані руським етносом, ані Руською Імперією, ані навіть усією Євразією. Цей «трансцендентний» аспект руської нації необхідно враховувати при розробці майбутньої геополітичної стратегії» [Дугін 2020: 107-109].

Показово, що російське православ'я у цій ідеологічній системі виконує особливу роль, адже з ним органічно пов'язані три фундаментальні ідеї нової доктрини: 1) ідея Третього Риму для обґрунтування імперського правонаступництва Московії після падіння Римської та Візантійської імперій на європейському геополітичному просторі, та претензії на світове панування за прикладом Римської імперії; 2) ідея «Святої Русі» для обґрунтування ролі Росії як спадкоємиці християнства, захисниці християнського православ'я та ядра світової християнської цивілізації; 3) ідея спадкоємності та правонаступництва Київської Русі для обґрунтування європейської спрямованості російського етногенезу і зв'язку з Константинополем, Римом та Єрусалимом [Перепелиця 2019]. Подібні теоретичні позиції доктрини визначають її неабиякі геополітичні претензії і пояснюють надзвичайну активність РПЦ у даному контексті [Фоменко 2019].

Для обґрунтування своїх експансіоністських претензій РПЦ, спираючись на сфальсифіковані історичні факти власного становлення і легітимізації, використовує і таке поняття, як канонічна територія, яка, згідно з їх інтерпретацією, часто ототожнюється ще й з руською етнічною канонічною територією. Така територія виходить далеко за межі власне Російської Федерації, покриваючи на заході території Латвії, Литви, Естонії, а на сході – Монголії, Китаю і навіть Японії, США і Канади. Отже, вона розповсюджується не тільки на території колишніх союзних утворень СРСР (за виключенням Грузії і Вірменії), але й претендує на ті території, де компактно проживає російськомовне населення, яке сповідує православ'я. При цьому Україна, як частина канонічної території РПЦ, посідає у цій доктрині особливе місце, оскільки саме історія становлення християнства у Київській Русі була безсоромно привласнена російськими придворними історіографами і церковниками (практично всі її так звані «духовні та історичні скрепи» тримаються саме на українській історії), а надзвичайно високий кількісний показник православних віруючих серед українського народу складав і складає значну кількість прихожан Православної Церкви в Росії. Останній фактор, у свою чергу, впливає й на економічний показник.

Не випадково, діяльність низки церковних адміністраторів РПЦ має відверто політичний характер, значна частина тих, хто займає високі посади на церковних кафедрах, тісно співпрацює з російськими владними структурами усіх рівнів та інформаційному полі.

Надзвичайно «корисною» для російської державної ідеології виявляється і специфіка

православної фундаменталістської віри, в основі якої лежить конфлікт між лібералізмом і традиціоналізмом. Джерелом лібералізму для Митрополита РПЦ Кирила є язичництво, трансльоване через ідеали Відродження і Просвітництва [Митрополит Кирилл 2008: 26-27]. Свобода в її ліберальному розумінні – це свобода в гріху, що суперечить нормам віри [Митрополит Кирилл 2008: 29]. Таке розуміння свободи для нього не може бути поєднане із нормами віри. Кирило пропонує використовувати технологічні, правові та гуманітарні досягнення ліберальної культури при збереженні традиційного світогляду, тобто виключно як передові технологічні інструменти ворожої до традиції західної цивілізації [Митрополит Кирилл 2008: 34].

У свою чергу, доктрина «російського світу» стає провідним елементом фундаменталістської ідеології, який визначає сутність повороту у внутрішньоцерковному дискурсі сучасного російського православ'я. Саме використання ідеології «русского мира» відділяє РПЦ від інших православних церков, особливо так званих «церков демократичного світу» (церков грецької традиції) і перетворює сучасне російське православ'я на агресивну церковну ідеологію, наповнену духом фундаменталізму [Черноморец 2011]. Подібна лінія знайшла продовження в позиції колишнього заступника голови ВЗЦЗ протоієрея Всеволода Чапліна, який демонструє декілька магістральних ліній: російський націоналізм, антилібералізм, колективізм та етичний ригоризм.

Показовою у цьому плані є його стаття під назвою «Цінності віри, святинь, Вітчизни – вище прав людини». У ній автор, зокрема, зазначив: «Цінності віри, святинь, Вітчизни для більшості православних

християн стоять вище, ніж права людини, навіть права на життя» [Чаплин 2011]. Разом з тим, особливістю сучасного російського православ'я є його статус «гібридної релігії», «мета якої полягає у тому, щоб згуртувати населення навколо влади. Причому, не тільки громадян Росії, а й, на що робиться особлива ставка, російськомовну діаспору в усьому світі, пов'язану генетичною пам'яттю про війну» [Эйдман 2016]. Не випадково, головним сутнісним елементом цієї гібридної релігії є культ «Перемоги» – перемоги над Заходом. А суперідея нової доктрини – об'єднання країн СНД, Китаю, Індії, Ірану, Сирії та ряду інших країн в єдину коаліцію, хребтом і мозком якої має стати Росія, здійснюючи свій «альтерглобалізаційний» вплив. Фактично йдеться про створення «північної цивілізації воїнів, учених і розвідників» – необхідної їй непоправної ланки нової світової системи безпеки» [Русская доктрина 2005]. У цієї доктрини є цікавий момент: ідея євразійства тут розглядається не через принцип вестернізації Росії, а навпаки – русифікації (візантізації) Заходу. Зрозуміло, що за таким сценарієм доля України апріорі визначається досить чітко. По-перше, їй відводиться провідна роль полігону і плацдарму у реалізації цього цивілізаційного проекту візантізації (єдина імперія – єдина церква) Європи (центрове положення у Східній Європі, православне населення та домінування православної церкви Московського патріархату). По-друге, вона має увійти до цієї цивілізації без будь-яких претензій на незалежність, державний суверенітет і культурну самобутність, але виключно як частина «русского мира» [Перепелиця 2019].

Окреме завдання, яке ставиться перед РПЦ – закріплення провідної ролі

православ'я у політичному та духовному житті країн, які належать до «російського світу». Активізація місіонерської діяльності російської православної церкви (РПЦ) на пострадянському просторі має на меті зміцнення позицій Росії, а у випадку скоординованих дій Церкви та конструктивних «патріотичних сил» – і до перелому суспільно-політичної ситуації у низці держав СНД у бік тяжіння до Росії. І саме православ'я може й повинне стати потужним консолідуючим фактором для російського й російськомовного населення цих країн, серйозним і довгостроковим фактором російської присутності на їх територіях [Русская доктрина 2005].

Власне, на це спрямовується уся діяльність УПЦ МП як частини РПЦ на території України, яка призвана не тільки впливати на свідомість українців, виховуючи їх палкими прихильниками російських духовно-культурних цінностей, але й вносити відповідні корекції в політику української влади, схиляючи українську державу до більш тісної інтеграції з РФ. Щоправда, подібне стратегічне завдання наражається на об'єктивні процеси націо- і державотворення в Україні, що позначаються зміцненням національної самосвідомості українців та трансформацією їх політичних поглядів. Такі процеси зачіпають і прихильників МП, причому як звичайних вірян, так і духовенство. А це суттєво впливає на стан духовно-ціннісних пріоритетів і перших, і других, які зазнають поступових трансформаційних змін і помітно поляризуються. В результаті, говорячи навіть про канонічний статус МП, можна констатувати, що повної єдності серед ієрархів УПЦ як не було у дев'яності-двохтисячні роки, так немає і нині. Фактично в ній активно

взаємодіють два крила – проросійський і проукраїнський. Так, яскравим представником та ідеологом «проросійського крила» УПЦ, жорстким противником автокефалії, вважається митрополит Одеський та Ізмаїльський Агафангел (Саввін), прихильником проукраїнського крила, прибічником ідеї повної канонічної самостійності УПЦ виступав митрополит Черкаський Софроній (Дмитрук). Показово, що єпископат УПЦ, принаймні за часів правління Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира, переважно схилявся до необхідності врівноваження активної проросійської позиції митрополита Агафангела рівним за статусом архієреєм з активною патріотичною позицією, у даному випадку Софронієм. Керівництвом МП чітко усвідомлювалась та неодноразово зазначалась відсутність єдності серед вірян і духовенства у поглядах на дану проблему, що торкалося й питання оптимального для неї канонічного статусу. І навіть остаточні рішення по цьому питанню вважалися поки що передчасними [Промова Блаженнішого 2008]. Однак, прихід 17 серпня 2014 року до керівництва УПЦ МП Митрополита Онуфрія сприяв зміні ситуації на користь Росії і Московського патріархату, що не означає розчинення в ній патріотично налаштованої проукраїнської опозиції, а тому зберігає двовекторність впливу УПЦ МП в цілому на політичні пріоритети державної політики та ідеології в Україні.

Хоча часто це робиться у специфічним чином прихований спосіб. Так, для маскування своєї політичної заангажованості проросійська частина духовенства УПЦ МП активно використовує тезу про необхідність деполітизації православної Церкви в Україні. Однак, тут чітко простежується певна

«суперечливість», яка міститься як у самій змістовній частині тези, так існує й між змістом гасла і реальними діями Церкви. І справді, з одного боку, представники МП декларують свою відстороненість від політики і держави, аргументуючи це тим, що «Церква перебуває поза системою, політикою, доцільністю, і її не можна обмежити рамками, зробити зручною. Тому що Церква – вічна, а світ – тимчасовий». До цього додається ще й певний натяк у душі російської пропаганди на «нестабільність та політичну і територіальну невизначеність майбутнього» самої української держави (митрополит Антоній (Паканич). З іншого, проросійськи орієнтована її частина фактично повністю розділяє державну імперсько-шовіністичну ідеологію РФ та її агресивні дії проти України. Представники духовенства МП масово підтримували і підтримують російсько-сепаратистські рухи в Криму і на Донбасі. Сьогодні МП (в тому числі і представники УПЦ МП) послідовно допомагає окупантам, бере участь у посяганні на соборність та незалежність України, займається матеріально-спонсорською діяльністю на користь бойовиків ДНР-ЛНР. У той же час вона демонструє відверто негативне ставлення до української державної політики, ЗСУ і українських патріотів [«Кордони міняються» 2020]. Показово, що орієнтація її на протекціоністську суспільно-церковну модель, органічну для РФ, входить у протиріччя з симбіотично-партнерською моделлю суспільно-церковних стосунків, притаманних для української державної політики. А це означає, що саме входження її в українське державно-ідеологічне поле суперечить політичній складовій доктрини МП, орієнтованій на ціннісну основу російської державної ідеології.

Якщо говорити про стратегічну роль УПЦ МП, то їй відводиться центральне місце у формуванні спільної цивілізаційної ідентичності, гомогенізації російського ментального простору в Україні. УПЦ МП уособлює собою найбільш потужний символ російської присутності в Україні, який асоціює себе з першоосновою візантійської гілки європейської цивілізації. Православна церква Московського Патріархату претендує на провідну роль у духовному житті політичної еліти та населення України. Саме тому вона вважається ключовим компонентом м'якої сили, що застосовується Росією для побудови «російського світу» в Україні» [Перепелиця 2019].

В усіх своїх діях керівництво і значна кількість духовенства МП демонструють відверто проросійську орієнтацію: розповсюдження серед прихожан антиукраїнських настроїв, підтримка російського сепаратизму, неповага до українського національно-патріотичного руху, до воїнів ЗСУ, волонтерів, нетерпимість до ПЦУ тощо, – насаджування всього того, що всупереч державницьким принципам української державної ідеології підриває основи українського патріотизму, руйнує підвалини української національної ідентичності і сприяє духовному розколу українського суспільства.

Свою ідеологічну позицію УПЦ МП проявила в умовах пандемії навесні 2020 року. Показово, що більшість релігійних організацій в Україні підтримали державну політику щодо карантинних заходів під час епідемії коронавірусу і оприлюднили відповідні звернення до вірян, намагаючись проводити свої релігійні дії з урахуванням карантинних обмежень. Подібна їх позиція цілком відповідала і гуманістичним тенденціям світового релігійного руху.

Так, рішенням Вселенського патріарха Варфоломія було припинити на час пандемії проведення всіх богослужінь, подій та обрядів, за винятком приватних молитов у церквах, які залишаться відкритими. Своє рішення він пояснив «невідкладним почуттям відповідальності по відношенню до своїх прихожан і всіх людей» [Вселенський]. Те ж саме зробив Папа Римський Франциск, який закликав через спалах коронавірусу страшний тиждень та великодні служби проводити без відвідування громадськості, і сам, порушуючи вікові традиції, вперше звернувся з недільною проповіддю до вірян не з Апостольського палацу, а за допомогою онлайн-трансляції в інтернеті. І навіть Площа Св.Петра у Ватикані, яка зазвичай залюднена десятками тисяч відвідувачів, під час його проповіді залишалася практично порожньою [Через епідемію 2020].

У той же час духовне керівництво і про-російски налаштована частина духовенства МП відкрито продемонстрували свою неготовність виконувати розпорядження світської влади в Україні та підтримувати гуманістичні принципи внутрішньої політики держави. Так, намісник Києво-Печерської лаври митрополит Павло записав навіть відеозвернення, де прямо пролунав заклик: «Нічого не бійтеся. Моліться, постіться, ходіть до храму, причащайтеся і причащайте дітей маленьких. Не дивіться, старше покоління, молодше покоління – всі поспішайте до храму!» [Як православні 2020]. Свято-Успенська Почаївська лавра, що у Тернопільській області, підтвердила репутацію найортодоксальнішої з трьох православних лавр України. На своєму вебсайті Почаївська лавра виставила показову інформацію із заголовком: «Ми сподіваємось на святу воду, а вони – на

антисептик». Там же містилися і закиди світській владі щодо її антикоронавірусних кроків [Як православні 2020]. Свято-Успенська Святогорська лавра на Донеччині на Великодне богослужіння в ніч з 18 на 19 квітня була вщент заповнена людьми. При цьому віряни масово не дотримувалися рекомендованої соціальної дистанції, більшість навіть не одягнули захисних масок [Без масок]. В результаті богослужіння на Великдень храми УПЦ МП відвідали 130 тис. українців [У ОП 2020]. Крім того, саме під час коронавірусу УПЦ МП, всупереч рішенням світської влади, вдалася до проведення у ряді міст України багатолюдних Хресних ходів, які, на їхню думку, були призначені захистити людей від коронавірусу [Кралюк 2020].

Очевидно, що подібна позиція УПЦ МП носила явно провокативний характер, бо вона, по-перше, демонструвала свою неготовність і небажання співпрацювати з діючою українською державною владою в сфері гуманітарної політики, по-друге, навмисно на замовлення російської влади створювала передумови для формування різних конфліктних ситуацій в українському суспільстві, по-третє, надавала додатковий матеріал, який можна було використовувати країні-агресору в її інформаційній війні проти України, по-четверте, реально сприяла додатковій небезпеці поширення коронавірусу в країні з передбачуваними негативними наслідками для здоров'я громадян і соціально-економічної ситуації у країні. Все це свідчить про намагання УПЦ МП як частини українського православного руху у свій спосіб дискредитувати владу, яка не демонструє очевидної прихильності російським геополітичним інтересам, та підготувати її до

трансформації своєї ідеологічної доктрини до проросійської системи ціннісних орієнтацій.

Тенденція православного міжцерковного зближення в Україні має шанси на продовження, якщо згадати про діалог в минулому між УПЦ КП і УАПЦ, але й між УПЦ КП і УПЦ МП. До прискорення об'єднавчого процесу активно залучалася й українська влада, зокрема Президент В.Ющенко, який усвідомлював роль української православної церкви у духовній консолідації української нації та створенні міцної соціальної підтримки проукраїнського курсу держави, у 2007 р. неодноразово офіційно висловлював свою підтримку будь-яким спробам УПЦ КП, УПЦ МП та УАПЦ знайти порозуміння у створенні єдиної помісної Церкви в Україні [Президент 2020]. На жаль, тоді на заваді встав цілий комплекс проблем, а саме:

- використання фактора статусності – канонічність/неканонічність – як підстави для обґрунтування пріоритетності власних вимог;
- відсутність консенсусу між церквами стосовно обрання центру підпорядкування – Константинопольський чи Московський патріархат;
- визнання порядку підпорядкування центру;
- визначення термінів отримання автокефалії – відразу чи згодом;
- затвердження практики вживання та збереження назв і титулів;
- боротьба між лідерами церков за особисте право на владу та небажання поступитися частиною існуючої влади;
- слабкість політичної підтримки української влади;

- недостатня активність віруючих, позбавлених внутрішнього релігійно-інтеграційного стрижня тощо.

У будь-якому разі головна проблема – проблема способів і засад об'єднання Українського Православ'я – тривалий час залишалася нездоланною. Адже вона зачіпала фундаментальну проблему, пов'язану не тільки зі статусом єдиної Української Православної Церкви, але й з політикою української держави та вибором її ціннісно-цівілізаційної орієнтації. Шляхи розв'язання цієї проблеми кожна з церков бачила по-різному, що збігалось з такими же непримиренними позиціями стосовно даного питання відповідних політичних структур, чия підтримка забезпечувалась їх впливом на формування державної ідеологічної доктрини. Все це у черговий раз продемонструвало неготовність до об'єднання православних церков в Україні, підтверджуючи факт наявності духовної і ціннісно-орієнтаційної розпорошеності як в суспільстві в цілому, так і на рівні церковних і державно-владних структур.

З іншого боку, можна вважати, що невдачі спроби церковної інтеграції на проукраїнських позиціях, яка, без сумніву, послабила мобілізаційні можливості відповідної частини суспільства в плані підтримки євроінтеграційних прагнень української державної влади періоду правління В.Ющенко, дала привід для послаблення цих позицій і подальшої зміни політичного курсу України Президентом В.Януковичем – прихильником УПЦ МП, у бік Росії. При цьому сам В.Янукович спирався перш за все на промосковське крило МП, намагаючись схилити і тодішнього керівника УПЦ МП митрополита Київського і всієї України Володимира до більш активної політичної позиції на

свою користь. А це свідчить про те, що і політична влада доби В.Януковича усвідомлювала роль УПЦ у підтримці своєї русифікаційної політики й ідеології.

Революція Гідності 2013-2014 рр. як реакція на антиукраїнську і антиєвропейську політику В.Януковича та його оточення, котрі продемонстрували свою відверто проросійську позицію, активізувала патріотичний рух в Україні на основі актуалізації національної самосвідомості і самоорганізації українців перед військовою агресією РФ. Свій вибір на користь незалежної, суверенної, демократичної України зробило і політичне керівництво держави на чолі з Президентом П.Порошенком, яке активно підтримувало ідею створення єдиної Православної Автокефальної Церкви України на проукраїнських засадах як запоруку існування і розвитку європейської України.

У зв'язку з цим заслуговують на увагу зсуви у релігійному житті українського суспільства, які ознаменувалися проведенням Об'єднавчого собору у Києві 15 грудня 2018 році та підписом Вселенським патріархом Варфоломієм в січні 2019 року Томосу про автокефалію Православної церкви України (ПЦУ). До останньої увійшли УПЦ КП, УАПЦ та частина парафій УПЦ МП. У чому полягає суспільно-реформаційна та ідеологічна роль зазначеної події?

Річ у тім, що офіційне завершення процедури отримання Україною церковної незалежності не обмежується виключно церковною сферою: цей факт доречніше розглядати у більш широкому контексті – як показник посилення трансформаційних тенденцій прогресивного характеру у виборі ціннісно-духовних і цивілізаційних обривів українського суспільства, що має посилити державницькі позиції державної

ідеології України, суть якої стало відображати гасло «армія – віра – мова». На реальну можливість посилення таких позицій вказують ряд важливих моментів.

По-перше, прийняття Томосу про автокефалію Православної церкви України засвідчило, що українське православ'я було і є канонічним, спасительним, а відтепер і єдиним з усіма православними в світі [Матвієнко 2019], що піднімає на новий рівень не тільки статус української духовної культури, але й створює міцну платформу для укріплення як культурної ідентичності українців, так і їх національної самосвідомості як важливого механізму укріплення української політичної нації. Подію, що відбулася, можна розглядати як важливий крок на шляху до долання українцями почуття їх меншовартості, як міцний поштовх для формування концепції сучасної української національної ідеї як складової державної ідеології.

По-друге, Томос про автокефалію Православної церкви України відкрив нові можливості для осучаснення православ'я в Україні. Це передбачає внесення коректив у релігійну картину світу і людини через переосмислення проблеми співвідношення віри і знання, науки і релігії, долання протистояння науці, у тому числі через включення наукового потенціалу і термінології до богословської аргументації; формування іншого підходу щодо проблеми ціннісних орієнтацій особи з урахуванням сучасних тенденцій (перегляд концепції сімейно-шлюбних відносин, ролі жінки у суспільстві та церкві).

На порядку денному постало удосконалення принципів устрою і функціонування самої православної церкви як інституції. Вона має набути справжньої соборності

через децентралізацію, гармонізуючи відносини між єпископами, священиками та мирянами; сприяння удосконаленню структури і активізації діяльності міжпарафіяльних рухів, розширенню можливості виборності духовенства та функціонування справедливого церковного суду. На черзі чітке визначення критеріїв членства та умов визнання зборів правомочними, спрощення процедури реєстрації церковних громад та долання зайвого бюрократизму, розширення прав церковних громад у їх взаємовідносинах із священнослужителями, спрощення можливості для громад змінювати своє підпорядкування на основі волевиявлення більшості, причому з урахуванням права і меншості на реєстрацію нової громади та почергове користування храмом тощо [Горевой 2019]. Відкритість, діалогічність, критичність та самокритичність мають стати провідними принципами діяльності ПЦУ. На часі стоїть удосконалення системи церковної освіти та якості підготовки проповідників, а також більш активне залучення вірян до основ віровчення і моральних настанов християнства, у тому числі через якісний переклад на українську мову богослужбових текстів [Група 2019]. Це значно розширює соціальну і організаційну основу для реалізації у державній внутрішній політиці принципів демократії.

По-третє, поява канонічної ПЦУ передбачає зміну у ставленні до інших релігій, створюючи нові умови для міжцерковного діалогу – такі, яких ще не існувало в історії нашої країни. Особливий інтерес представляють взаємовідносини між українськими греко-католиками і православними. Треба враховувати, що легалізація УГКЦ відбулася після проголошення незалежності України, у той час як про українська гілка українського православ'я,

яку уособлювали УАПЦ та УПЦ КП, були піддані анафемі і до недавнього часу знаходились за межами світового православ'я, що заважало вступати у будь-які офіційні перемовини. Отримання Томосу про автокефалію Православної церкви України, на думку Предстоятеля УГКЦ Святослава (Шевчука), слід розглядати як «великий Божий дар на шляху до повної єдності Церков Володимирівського Хрещення». І «хоч ... сьогодні, – додає він, – ми не перебуваємо в повному євхаристійному сопричасті, однак покликані спільно долати перешкоди, які стоять на шляху до єдності. Цю історичну місію та фундамент майбутнього патріархату об'єднаної Київської Церкви заклали ще славні церковні мужі Петро Могила та Йосиф Велямин Рутський» [Блаженніший 2018]. На думку відомого релігієзнавця О.Сагана, отримання Томос про автокефалію Православної церкви України православною віруючими України позитивно вплине як на релігійну, культурну складову, так і на розвиток богослов'я, патріотизму тощо [Саган 2019: 23-27]. Отже, сьогодні можна говорити про перспективу об'єднання усіх християнських церков не тільки на території України, але й сприятиме активізації цього процесу у світовому масштабі, надаючи додаткових важелів Україні у реалізації провідних принципів її зовнішньої політики.

По-четверте, це стосується удосконалення принципів політики у сфері взаємодії держави і церкви. Українська держава, без сумніву, була і залишається світською за своєю суттю. Але в ній одночасно створюється певна «конкордність» між світським життям і Церквою, що сприяє об'єднанню віруючих і невіруючих/атеїстів. Останнє означає, що Церква все більше залучається

до складних соціальних процесів, практично повертаючись обличчям до суспільства. Якщо раніше ідеалом православної віри вважали «молитовний подвиг», відчуженість «від спокус гріховного світу», аскетичний спосіб життя, то нині подібна відстороненість від суспільних проблем, пасивність мають сприйматися як лінія поведінки, що суперечить істинному християнському вченню. Не випадково архієпископ Памфілійський Даниїл, екзарх Вселенського патріарха, який брав участь у процесі надання ПЦУ автокефалії, зазначив, що Православна Церква в Україні має займатися не зовнішніми атрибутами і ритуалами богослужіння, не перетворюватися на банківську установу і осередок багатства і розкоші, а виконувати свою справжню місію – входити у суспільне життя, займатися благодійництвом, бути серед народу і працювати з людьми [Церква 2019]. Власне, йдеться про певне долання традиційного релігійного відчуження людини від соціального світу.

Разом з тим, і світське життя не відштовхує релігію, а розглядає її як важливе джерело морального вдосконалення сучасної людини. Очевидно, що це відбулося в результаті формування нових світоглядних орієнтацій, позбавлених тиску атеїстичної державної ідеології та усвідомленням потужного впливу релігії на культуру і духовні підвалини суспільної свідомості. В результаті більш чітким стає розуміння того, що реальним втіленням у життя гуманістично-релігійних духовно-моральних цінностей є орієнтація на автентичну добродійність: людяність, толерантність, милосердя, любов, що ефективно протидіє деструктивності і являє собою «основу

вроджену людську сутність», перетворюючись на сталу складову морально-духовних підвалин державної ідеології. Крім того, беззаперечним визнається факт, що релігійна організація виконує й терапевтичну роль, рятуючи від страждань екзистенціального абсурду, глибоких особистісних переживань, розчарувань, депресій, а отже – знімає психологічне напруження на індивідуальному і суспільному рівнях [Олійник 2015]. В умовах війни на Донбасі вона допомагає долати почуття невизначеності, відірваності від дому, втрати друзів, сприяє переосмисленню сенсу життя, ставленню до горя, страждань, смерті, а хворим і пораненим допомагає «видужувати через взаємодопомогу», через «жертвну любов до ближнього» (важлива роль тут належить інституту військового капеланства). Не випадково відсоток віруючих за останні роки поступово збільшується, а кількість тих, хто негативно ставиться до церковних організацій, або відвертих атеїстів – неухильно зменшується [Особливості 2018].

По-п'яте, новоутворена ПЦУ стає дієвим фактором у гібридній війні України з РФ, що суттєво посилює позиції України як держави. Канонізація ПЦУ тягне за собою неминуче розвіювання російських міфів про органічний зв'язок Росії із Київською Руссю та першохрещенням, про Москву як центр світового православ'я тощо. Фактично Росія втрачає великий період історії, який штучно собі приписала, а саме українці виявляються справжніми наступниками Київської Русі. До того ж, при остаточному об'єднанні православних приходів, епархій і митрополій під проводом ПЦУ, остання фактично стає однією з найпотужніших православних церков світу,

перехресуючи всі претензії Москви на лідируючу роль у світовому православ'ї. Отже, оскільки саме без України з її географічним розташуванням, територією, кількісним складом населення, історією і духовною культурою Росія не тільки втрачає реальні можливості для відродження неоімперії, але й здатна втратити будь-які підстави для претензій на євразійську історичну місію, перетворившись на виключно азійську країну. А це означає, що саме існування ПЦУ – це не тільки поразка РПЦ як ідеологічного інструмента РФ, не тільки потужний удар України на україно-російському фронті, але й міцний удар по імперським амбіціям РФ, її мріям про лідерство у цивілізованому світі.

Таким чином, можна зазначити, що світоглядно-ціннісні орієнтації, на яких має здійснювати свою діяльність ПЦУ, здатні не тільки надати нового імпульсу в осучасненні православ'я і консолідації християнства в Україні, але й зачіпати найважливіші аспекти ідеології державного розвитку, що найбільшою мірою відповідають викликам сьогодення і прогресивному вектору державного будівництва.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити наступні **висновки**:

1. Взаємозв'язок Церкви та державної ідеології є цілком закономірним явищем, що корелює з трьома основними сферами життєдіяльності людини, у яких Церква тісно співпрацює з державою та громадянським суспільством: духовною, політичною та соціальною (економічною). Це обов'язково концептуалізується в процесі теоретико-ідеологічної розробки принципів формування і реалізації основ внутрішньої і зовнішньої політики держави, в основі котрої лежать чіткі духовно-ціннісні та цивілізаційні орієнтації, органічно

пов'язані зі специфікою національних релігійних традицій. Підтвердженням тому є досвід багатьох країн світу, де релігія виступає одним із важливих факторів формування державної ідеології.

2. Боротьба за об'єднання православ'я в Україні тривала протягом кількох століть і не завершилась навіть після проголошення Незалежності України у 1991 році, що корелює зі складними і суперечливими процесами формування принципів державної політики. У новітній Україні до об'єднаної процесу залучилися УПЦ КП, УАПЦ і УПЦ МП, які представляють два крила в українському православ'ї. Відмінності між ними стосуються не стільки суто церковно-релігійних проблем, скільки проблем політико-ідеологічних. У кінцевому рахунку вони визначають рівень участі церкви у націо- і державотворчому процесі, демонструючи різні підходи щодо розуміння власного місця і ролі в політичному житті української держави, вибору її культурно-цивілізаційних обривів, політичного вектору розвитку тощо, які, з одного боку, через вірян розповсюджуються в суспільному середовищі, а з іншого, – через прихильників у владних структурах переносяться на принципи державної ідеології.

3. Ключова суперечність між представниками духовенства різних Церков українського православ'я – суперечність між прихильниками проукраїнських та проросійських світоглядно-ціннісних орієнтацій. УПЦ МП у цьому плані не представляє певну цілісність, оскільки містить як прихильників проукраїнських, патріотичних, так і відверто проросійських поглядів. Разом з тим, її офіційна позиція в цілому визначається тим фактом, що УПЦ МП практично є філією РПЦ на території України і не має суперечити ідеологічним

принципам останньої. РПЦ ж як частина ідеологічної доктрини сучасної РФ, посідає ключову позицію в базовій ідеологічній тріаді «самодержав'я – православ'я – армія». Вона є послідовним захисником неоімперської концепції «русского мира», освячує експансіоністську політику В.Путіна, гібридну війну проти України, стоїть на жорстких антиукраїнських позиціях у питанні української державності, політики, культури, історії, мови, автокефалії тощо. РПЦ підтримує ідею об'єднання українського православ'я, але у свій спосіб – навколо Московського патріархату. Звідси логічною є діяльність УПЦ МП, пов'язаною із розповсюдженням серед віруючих орієнтацій на цінності «русского мира», а представників влади, вірних МП – до лобювання російських інтересів в українській внутрішній і зовнішній політиці.

4. Підписання у січні 2019 року Вселенським патріархом Варфоломеєм Томосу про автокефалію Православної церкви України ознаменувало не тільки появу нового етапу у розвитку українського православ'я, але й створення додаткового потужного засобу укріплення державницьких позицій державної ідеології України, суть якої чітко передає гасло «армія – віра – мова». Підписання Томосу засвідчило, що українське православ'я було і є канонічним, воно відкрило реальні можливості для свого осучаснення (внесення коректив у релігійну картину світу, переосмислення проблеми співвідношення віри і знання, науки і релігії, оптимізація організаційної структури церкви, застосування принципу децентралізації, гармонізація церковних відносин на демократичних засадах, удосконалення системи релігійно-правових відносин тощо), створило нові умови для

міжцерковного діалогу (зокрема, між греко-католиками і православними), дало поштовх для удосконалення принципів політики у сфері відносин між державою і церквою, стало дієвим фактором у гібридній війні України з РФ, посилюючи позиції української держави тощо. А це перетворилося на показник посилення трансформаційних тенденцій прогресивного характеру у виборі ціннісно-духовних і цивілізаційних обріїв українського суспільства і української державної політики.

Список літератури

Без масок і дистанцій: у Святогірській лаврі на Донеччині вночі зібрався натовп вірян (2020). URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/bez-masok-i-dystantsii-u-sviatohirskii-lavri-na-donechchyni-vnochi-zibravsia-natovp-virian-213047.html>

Блаженніший Святослав привітав Блаженнішого Епіфанія (2018). URL: http://news.ugcc.ua/documents/blazhenn%D1%96shiy_svyatoslav_priv%D1%96tav_blazhenn%D1%96shogo_ep%D1%96fan%D1%96ya_84815.html

Вселенський Патріарх закликав призупинити проведення богослужінь на час пандемії (2020). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/19/7244229/>

Горевой, Д. (2019). *Церковна демократія: про новий «релігійний» закон*. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/blog/~garryvays/74359/>.

Група українських інтелектуалів склала «10 тез для Православної Церкви України» (2019). URL: <https://www.religion.in.ua/news/vazhливо/42491-grupa-ukrayinskix-intelektualiv-sklala-10-tez-dlya-pravoslavnoyi-cerkvi-ukrayini.html>

Держава і церква в Україні – 2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали) (2019). Київ: Центр Розумкова. 70 с.

- Дугин, А. (2020). *Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством*. М.: АРКТОГЕЯ-центр.
- Кирилл Говорун (2015). *Церковь и идеология: разделения и редукции*. URL: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovyia/28078-cerkov-i-ideologiya-razdeleniya-i-redukcii.html>
- Койген, Д.М. (1916). *Государство и религия. Записки Петроградского Религиозно-философского общества*. Вып. IV. 114-115.
- «Кордони міняються». РПЦВУ натякнула, що Україна може зникнути, а Церква – ніколи (2020). URL: <http://religionpravda.com.ua/?p=47551>
- Кралюк, П. (2020). *Коронавірус в Україні: Московська церква зайняла окрему позицію щодо карантину*. URL: <https://glavcom.ua/columns/kraluk/koronavirus-v-ukrajini-moskovska-cerkva-zaynyala-okremu-pozyciyu-shchodo-karantynu-668450.html>
- Мартишин Діонісій, прот. (2013). *Зустріч із Живим Богом: духовні бесіди на православні свята*. К.: Духовно-просвітницький Центр імені Святих Апостолів.
- Матвієнко, К. (2019). *Помісна церква України: між ПЦУ і РПЦ принципова ментальна різниця*. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/42506-pomisna-cerkva-ukrayini-mizh-pcu-i-rpc-principova-mentalna-riznicya.html
- Мейендорф, И. (1991). *Церковь и государство: Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси*. М.: Наука, 632.
- Митрополит Кирилл (2008). *Свобода и ответственность: в поисках гармонии. Права человека и достоинство личности*. Москва: Отдел внешних церковных связей Московского Патриархата. 240 с.
- Олійник, А.В. (2015). *Релігійний контекст гуманістичних духовно-моральних цінностей як чинник протидії аутодеструктивності*. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21D BN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvkhp_2015_4_8.pdf
- Особливості релігійного та церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр. (2018). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf
- Перепелиця, Г. (2019). *Ідеологія «русского міра» як загроза безпеці світу та Україні (миру, безпеці, демократії та процвітання)*. URL: http://www.r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=81655&lang=ukr
- Предстоятель розповів, як будуть звершуватися Пасхальні богослужіння (2020). *Україна Православна: Офіційний сайт Української Православної Церкви*. URL: <https://news.church.ua/2020/04/14/predstoyatel-rozproviv-yak-budut-zvershuvatisya-pasxalni-bogosluzhinnya-video/>
- Промова Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира до учасників зібрання делегатів УПЦ на Помісний Собор РПЦ (2008). URL: <http://orthodox.org.ua/article/promova-blazhenn%D1%96shogo-mitropolita-ki%D1%97vskogo-%D1%96-vs%D1%96%D1%94%D1%97-ukra%D1%97ni-volodimira>
- Русская доктрина (2005). Сергиевский проект. URL: <http://www.rusdoctrina.ru/page95505.html>
- Саган, О. (2019). *Конституювання православної церкви України як чинник зміни культурно-цивілізаційної парадигми незалежної України. Українське релігієзнавство*. №88. 23-39.
- Таран, В. (2000). *Ідеологія перехідного суспільства: (Соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні): Монографія*. Запоріжжя. 316 с.
- Ткачук, Ю. (2012). *Взаємодія держави та церкви: концептуалізація сучасних підходів*. URL: [http://relsoc_2012_1_22%20\(1\).pdf](http://relsoc_2012_1_22%20(1).pdf)
- У ОП назвали кількість українців, які відвідали богослужіння на Великдень (2020). URL: https://ru.espresso.tv/news/2020/04/19/v_op_na-zvaly_kolychestvo_ukrayncev_posetyvshykh_bogo-sluzhenyia_na_paskhu
- Филипович, Л.О. (2016). *Культура релігійного життя. Вибрані праці*. К.: УАР, 584 с.
- Фоменко, А.В. (2019). *Фундаменталістський поворот в сучасному російському православ'ї: Дисертація за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство*. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 255 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/27604/1/100355270.pdf>
- «Церква не повинна золотити храми!» У Константинополі назвали мету ПЦУ (2019). URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/tserkva>

va-ne-povinna-zolotiti-hrami-v-konstantinopoli-nazvali-metu-ptsu.htm.

Чаплин, В. (2011). *Ценности веры, святынь, Отечества – выше прав человека*. Правозащитный центр Всемирного русского народного собора. URL: <http://pravovrns.ru/?p=4797>.

Через епідемію коронавірусу Папа Римський порушив вікові традиції (2020). URL: https://zn.ua/WORLD/iz-za-epidemii-koronavirusa-papu-rimskiy-narushil-vekovye-tradicii-347379_.html

Черноморец, Ю. (2011). *Христианский консерватизм патриарха Варфоломея и фундаментализм патриарха Кирилла: существенные противоречия и угрозы*. URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/40214/.

Чорна, С. (2018). *Незалежна Українська Церква – незалежна держава*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/304491>.

Шкіль, С.О. (2016). *Нарративний світ сучасного російського православ'я*. К. : Акварин. 288 с.

Эйдман, И. (2016). *Комментарий: С нами Путин и Христос*. URL: <http://www.dw.com/ru/комментарий-с-нами-путин-и-христос/a-19256744>.

Як православні лаври України діють в умовах коронавірусу (2020). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30534351.html>.

Bell, Daniel (1962). *The End of an Ideology: on the Exhaustion of Political*. New York: Collier.

References

«Borders are changing». *The ROCU has hinted that Ukraine may disappear and the Church may never* (2020). URL: <https://cutt.ly/HfBN8SD>

"The church should not gild temples!" In: *Constantinople to name the purpose of PCU* (2019). URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/tserk>

va-ne-povinna-zolotiti-hrami-v-konstantinopoli-nazvali-metu-ptsu.htm.

A group of Ukrainian intellectuals compiled "10 theses for the Orthodox Church of Ukraine" (2019). URL: <http://surl.li/fpzj>

Bell, Daniel (1962). *The End of an Ideology: on the Exhaustion of Political*. New York: Collier.

Black, S. (2018). *The Independent Ukrainian Church is an independent state*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/304491>.

Chaplin, V. (2011). *The values of faith, shrines, Fatherland are above human rights*. Human Rights Center of the World Russian People's Council. URL: <http://pravovrns.ru/?p=4797>.

Chernomorets, Y. (2011). *Christian conservatism of Patriarch Bartholomew and fundamentalism of Patriarch Kirill: significant contradictions and threats*. URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/40214/

Due to the coronavirus epidemic, the Pope broke the age-old traditions (2020). URL: <https://cutt.ly/5fBMi4g>

Dugin, A. (2020). *Fundamentals of Geopolitics. The geopolitical future of Russia. Think in space*. М. : ARKTOGEYA-center.

Eidman, I. (2016). *Commentary: Putin and Christ are with us*. URL: <http://www.dw.com/ru/комментарий-с-нами-путин-и-христос/a-19256744>

Features of religious and church-religious self-determination of Ukrainian citizens: trends of 2010-2018 (2018). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf.

Fomenko, A.V. (2019). *Fundamentalist turn in modern Russian Orthodoxy: Dissertation on the specialty 09.00.11 - Religious Studies*. Kyiv: NPU named after MPDragomanova, 255 p. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/27604/1/100355270.pdf>

Fylypovych, L.O. (2016). *Culture of religious life*. Selected works. К.: UARR, 584 p.

Goreva, D. (2019). *Church democracy: on a new «religious» law*. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/blog/~garryvays/74359/>

His Beatitude Sviatoslav congratulated His Beatitude Eiphanus (2018). URL: <http://surl.li/fpzg>

- How the Orthodox laurels of Ukraine operate in the conditions of the coronavirus* (2020). URL: <http://www.dw.com/ru/комментарий-с-нами-путин-и-христос/a-19256744>
- Kirill Govorun (2015). *Church and ideology: division and reduction*. URL: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovyia/28078-cerkov-i-ideologiya-razdeleniya-i-redukcii.html>
- Koigen, D.M. (1916). *State and religion. Notes of the Petrograd Religious and Philosophical Society. Issue IV*. 114-115.
- Kraliuk, P. (2020). *Coronavirus in Ukraine: The Moscow Church has taken a separate position on quarantine*. URL: <https://glavcom.ua/columns/kraluk/koronavirus-v-ukrajini-moskovska-cerkva-zaynyala-okremu-pozyciyu-shchodo-karantynu-668450.html>
- Martyshyn, Dionysius, prot. (2013). *Meeting with the Living God: spiritual conversations on Orthodox holidays*. K.: Spiritual and Educational Center named after the Holy Apostles.
- Matvienko, K. (2019). *The Local Church of Ukraine: a fundamental mental difference between the PCU and the ROC*. URL: <https://cutt.ly/OfBMwii>
- Metropolitan Kirill (2008). *Freedom and responsibility: in search of harmony. Human rights and personal dignity*. Moscow: Department for External Church Relations of the Moscow Patriarchate. 240 p.
- Meyendorf, I. (1991). *Church and State: Russian Diaspora in the Year of the Millennium of the Baptism of Rus*. Moscow: Nauka, 632 p.
- Oliynyk, A.V. (2015). *Religious context of humanistic spiritual and moral values as a factor in counteracting self-destructiveness*. URL: <https://cutt.ly/QfBMeNj>
- Quail, G. (2019). *The ideology of the «Russian measure» as a threat to the security of the world and Ukraine (peace, security, democracy and prosperity)*. URL: http://www.r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=81655&lang=ukr
- Russian Doctrine* (2005). Sergievsky project. URL: <http://www.rusdoctrina.ru/page95505.html>
- Sagan, O. (2019). *The constitution of the Orthodox Church of Ukraine as a factor in changing the cultural and civilizational paradigm of independent Ukraine. Ukrainian Religious Studies*. №88. 23-39.
- Shkil, S.O. (2016). *The narrative world of modern Russian Orthodoxy*. K.: Aquamarine, 288 p
- Speech of His Beatitude Metropolitan of Kyiv and All Ukraine Volodymyr to the participants of the meeting of UOC delegates to the Local Council of the ROC* (2008). URL: <https://cutt.ly/XfBMH5>
- State and Church in Ukraine - 2019: results of the year and prospects for the development of relations (information materials)* (2019). Kyiv: Rozumkov Center. 70 p.
- Taran, W. (2000). *Ideology of transitional society: (Socio-philosophical analysis of the ideological process in post-Soviet Ukraine): Monograph*. Zaporizhzhye, 316 p.
- The Ecumenical Patriarch called for the suspension of worship services during the pandemic* (2020). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/19/7244229/>
- The OP named the number of Ukrainians who attended worship services at Easter* (2020). URL: <https://cutt.ly/5fBMpkz>
- The Primate told how the Easter services will be performed (2020). *Orthodox Ukraine: Official site of the Ukrainian Orthodox Church*. URL: <https://news.church.ua/2020/04/14/predstoyatel-rozpoviv-yak-budut-zvershuvatisya-pasxalni-bogosluzhinnya-video/>
- Tkachuk, Yu. (2012). *Interaction of the state and the church: conceptualization of modern approaches*. URL: [http://relsoc_2012_1_22%20\(1\).pdf](http://relsoc_2012_1_22%20(1).pdf)
- Without masks and distance: a crowd of believers gathered at night in the Soyatogorsk Lavra in Donetsk region* (2020). URL: <http://surl.li/fpzf>